

УДК 159.9

Левандовська М.Б., викладач кафедри психології та педагогіки Севастопольського Економіко-гуманітарного інституту Таврического національного університету ім. В.І. Вернадського

КРИЗА ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Автор розглядає сучасні психологічні підходи до гендерної ідентичності особистості та аналізує феномен кризи гендерної ідентичності

Ключові слова: гендер, гендерні стереотипи, гендерні ролі, гендерна ідентичність, криза гендерної ідентичності.

Постановка проблеми. Кожний історичний етап висуває конкретні загальні вимоги до змісту гендерних якостей, формуючи певні гендерні типи особистості. Конструювання гендерної ідентичності не є простим засвоєнням особистістю культурно заданих еталонів і норм певного гендера, це завжди реалізація внутрішніх замислів та потреб особистості, її Я-концепції. Криза гендерної ідентичності особистості ускладнює реалізацію особистістю найважливіших смислів: досягнення внутрішньої узгодженості, самореалізації та зовнішнього підтвердження гендерної ідентичності.

Особливості гендерної культури та гендерних стосунків досліджуються у різних науках – психології, філософії, культурології, соціології та ін. Більшість вчених (Г.Н. Брант, Дж. Батлер, Д.В. Воронцов, І.О. Жеребкіна, О.О. Здравомислова, О.Ю. Мещеркіна, С.О. Орлянський, І.М. Тартаковська, І.С. Кон, С. Ушакін, О.Р. Ярьська-Смірнова, І.С. Клещина, Л.В. Пушкарьов та ін.) зазначають, що дослідження спрямовані, з одного боку, на зниження поляризації та «нерівності» у стосунках чоловіків та жінок у правових, соціальних, культурних та психологічних аспектах, а, з іншого, на збереження індивідуальності, нетиповості, знаковості кожної особистості та розвиток толерантності, як на особистісному, так і на міжособистісному рівні [1; 5; 6; 9].

Разом з цим, слід підкреслити, що всі рівні гендерної проблематики відображаються у площині психологічних станів і переживань особистості. І якщо жорстка біполярна модель «чоловіче - чолові-

кам», а «жіноче – жінкам» у світовому і українському суспільстві розширюється, то цей процес у першу чергу відображається на самій особистості (її цінностях, потребах, моделі поведінки), яка поширює або підтверджує власні гендерні пріоритети.

Отже, особистість повинна знайти такі засоби і механізми, які дозволять їй не просто вирішити для себе питання щодо власної гендерної ідентичності, а реалізувати гендерну ідентичність відповідно до власних потреб, цілей, інтересів, смислів у взаємодії з іншими та світом.

Мета дослідження: Метою даного теоретичного дослідження є аналіз основних зарубіжних та вітчизняних підходів до проблеми кризи гендерної ідентичності.

Відповідно до мети роботи визначено завдання теоретичного дослідження:

1) визначити та проаналізувати основні підходи у сучасній психології до питання вивчення гендерної ідентичності як складової Я-концепції особистості;

2) розглянути існуючі у сучасній психології погляди щодо кризи гендерної ідентичності.

Аналіз останніх публікацій. Розробка основних положень про гендерні особливості Я-концепції відбувалась у працях багатьох дослідників. Класичними можна вважати роботи таких вчених, як Е. Гіденс, Е. Гоффман, У. Джеймс, Е. Дюркгейм, Ч. Кули, Д. Марсія, Дж. Мід, Х. Теджфел, Е. Фромм, З. Фрейд, Ю. Хабермас, Е. Еріксон, К. Ясперс. Значна увага цьому питанню приділялась у працях вітчизняних вчених: Л.С. Виготського, І.С. Кона, Ю.М. Лотмана, Л.В. Скворцова, С.Л. Рубінштейна, Д.Б. Ельконина, В.О. Ядова.

Питання про взаємодію особистісної та соціальної ідентичності та результатах самореалізації особистості у різний час розглядали В.С. Агєєв, Н.В. Антонова, Т.С. Барауліна, М.В. Заковоротна, А.Н. Кімберг, О.Н. Павлова, Х. Ремшмідт, А.К. Толмасова, Б. Шефер, Б. Шледер.

Відзначимо, що автори прагнуть до визначення особливостей та варіантів прояву таких психологічних складових, як маскуліність/фемінність, гендерний сценарій, гендерна роль, сексуальність (Р.Г. Гаджиева, О.В. Юффе, А.Р. Тиводар та ін.). Таким чином, в науковій та прикладній психології розглядаються питання про формування гендерної ідентичності, про вікові, соціальні, етнічні відмінно-

сті у її проявах, а також взаємозв'язок гендерної ідентичності з іншими особливостями особистості [7; 8; 10; 11].

Основний матеріал та результати дослідження: Теоретичний аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури, присвяченої проблемі гендерної ідентичності показав, що сучасні автори визнають, що гендерна ідентичність є однією з суттєвих характеристик особистості протягом усього життя та впливає на формування особистісної Я-концепції.

Поняття «гендер» (gender) вживається у сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях для визначення статі як соціального поняття та явища, на відміну від біологічного розуміння статі (sex). Але єдиного розуміння терміну «гендер» у сучасній науці не існує.

Огляд підходів різних авторів до даного поняття (О.О.Вороніна, Н.І. Ловцова, Н.Пушкарьова, Дж. Скот, Р. Хоф) свідчить про те, що при використанні поняття «гендер» визначаються чотири групи характеристик: біологічна стать, статево-рольові стереотипи, статево-рольові норми і статево-рольова ідентичність (О. Здравомислова, А.О. Темкіна) [2; 3; 4; 6; 12; 13].

Розуміння терміну «гендерна ідентичність» також різняться: усвідомлення зв'язку з культурними визначеннями мужності та жіночості (О.О. Вороніна); належність до тієї чи іншої соціальної групи за статевими ознаками (О.Ю. Терешенкова, Н.К. Радіна); психосексуальний розвиток, навчання соціальним ролям та формування сексуальних переваг (Дж. Гангнон, Б. Хендерсон); соціально-психологічний феномен, продукт і процес конструювання суб'єктом себе та соціальної реальності через конструкти маскулінності та фемінності (О.О. Здравомислова, А.О. Тьомкіна); ототожнювання себе з певною статтю, відношення до себе як до представника певної статі, засвоєння відповідних до неї форм поведінки та формування особистісних характеристик (Т.В. Бендас) та ін.

Слід відзначити, що у вітчизняній і зарубіжній психології накопичено багатий досвід у розумінні сутності статі, статевої ідентичності та факторів, що впливають на її формування (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготский, В.А. Геодакян, К. Джеклін, В.Н. Дружинін, Е.П. Ильін, А. Кінзі, Е. Маккобі та ін.). Але процес розвитку гендерного підходу у вітчизняній психології ускладнюється різноманітними теоретико-методологічними, інформаційними, організаційними та іншими труднощами: особливостями вітчизняного мовного, історичного та соціо-

культурного дискурсу, негативним стереотипом фемінізму, протиріччями гендерної тематики та ін..

Незважаючи на такі обставини, наприкінці 1990-х років (період появи та закріплення феміністської методології в академічних психологічних дослідженнях) в загальній психології сформувався уявлення про те, що статева ідентичність є результатом складної взаємодії біологічних особливостей, соціокультурних впливів та екзистійних виборів особистості. З цього часу психологи активно використовують поняття «гендерна ідентичність» та досліджують особливості взаємодії усіх трьох аспектів життя людини – біологічного, соціального та особистісного, аналізуючи їх зв'язок з іншими психологічними явищами і станами.

Порівняльний аналіз основних понять, що використовуються для інтерпретації гендерної ідентичності (біологічна стать, гендер, гендерні стереотипи, гендерні ролі, гендерний дисплей) дозволяє зробити висновки про те, що гендерна ідентичність досліджується не лише як компонент гендера, а як складний системний конструкт та елемент особистості, пов'язаний з Я-концепцією. Таким чином, в гендерній ідентичності, як елементі Я-концепції, знаходять відображення структурні компоненти, функції, механізми та потреби особистості.

Так, у дослідженні Ожигової Л.М. вивчались структурні та динамічні характеристики гендерної ідентичності. На думку автора, ці характеристики можуть бути розкриті через поняття «об'єктивний гендерний простір» та «суб'єктивний гендерний простір». Об'єктивним гендерним простіром Ожигова Л.М. вважає складну динамічну систему зовнішніх біосоціокультурних чинників, які обумовлюють розвиток психічних явищ і станів та фіксованих у таких фактах буття особистості: середовище – гендерні стереотипи, організм – гендерна тілесність, діяльність – гендерні ролі. У суб'єктивному просторі гендер як зовнішня даність, що засвоюється трансформується в гендерну ідентичність, у якій три площини особистісного буття відтворюються як взаємопов'язані в діяльнісному та смисловому прошарках. Так, в діяльнісному та смисловому прошарках це особливі конструкти: образ світу – гендерні уявлення, мотиваційно-потребова сфера – гендерне само відношення, плани і структури поведінки – гендерний рольовий репертуар [10; 11].

Означені конструкти репрезентовані в особистісному смислі як відповідні елементи Я-концепції:

1. Гендерні уявлення про себе – когнітивний елемент Я-концепції;
2. Гендерна самооцінка – афективний елемент;
3. Гендерні плани, засоби та структура поведінки – конативний елемент.

Динамічні характеристики гендерної ідентичності особистості визначаються тим, що гендерна ідентичність є детермінованою усім складним процесом взаємодії біологічного і соціокультурного впливу разом з особистісними смислами, які забезпечують певні засоби репрезентації гендерної ідентичності у зовнішньому просторі і реалізації базових потреб особистості: прагнення до внутрішньої злагоженості, самоактуалізації.

Гендерна ідентичність знаходиться у постійній динаміці, в процесі узгодження внутрішньоособистісних компонентів та внутрішньоособистісного з зовнішнім. Але подолання внутрішніх та зовнішніх протиріч – це складний процес. Тому при прагненні до досягнення внутрішньої узгодженості, самореалізації особистість може пережити рині кризи.

Взаємозв'язок гендерної ідентичності і Я-концепції відображається і в різноманітних теоріях криз. Слід відзначити, що теорія криз у сучасній психології не є однорідною і цілісною і досить часто конструюється психологами в залежності від певної теоретичної школи (Ф.Е. Васильук, Г.А. Вайзер, Л.С. Виготский, Г.Г. Горелова, О.М. Дьомін, В.В. Козлов, Б. Лівехуд, Е. Ліндемманн, Г. Сельє, Т. Тигаренко, Г. Шихін, Е. Еріксон та ін.).

У контексті нашого дослідження важливо порівняти поняття кризи особистості та кризи гендерної ідентичності, оскільки з існуванням кризи середнього віку та її впливом на Я-концепцію особистості погоджуються більшість сучасних психологів.

У психології під кризою розуміється стан людини, що виникає при блокуванні її цілеспрямованої життєдіяльності, як дискретний момент розвитку особистості. Криза може виникати на різних етапах життєвого шляху і обумовлює значне перекоструювання особистісних смислів, цінностей, цілей, поведінкових патернів. Криза особистості – це завжди перевірка цілісності особистості, її ідентичності та зрілості. При цьому криза ідентичності – це втрата власної ідентичності, відчуття відсутності послідовності у власному житті.

Останнім часом психологи наділяють увагу проблемі кризи реалізації гендерної ідентичності особистості у різних площинах (у гетеросексуальних чоловіків та жінок; у гомосексуальних чоловіків та жінок; транссексуалів та ін.). Криза реалізації гендерної ідентичності особистості розглядається як порушення узгодженості внутрішніх компонентів гендерної ідентичності (гендерних уявлень, гендерної самооцінки, гендерних планів та структури поведінки) а також внутрішніх складових гендерної ідентичності із зовнішніми гендерними просторами (гендерні стереотипи і еталони, гендерна тілесність, гендерні ролі).

Таке складне порушення узгодженості у гендерній ідентичності особистості ускладнює реалізацію особистістю найважливіших смислів: досягнення внутрішньої узгодженості, самореалізації та зовнішнього підтвердження гендерної ідентичності.

На думку вчених, можна виділити різні аспекти аналізу кризи гендерної ідентичності: причини (передумови та джерела) кризи; психологічні симптоми (ступінь прояву, переживання); динаміка (тривалість, стадії); фактори та засоби подолання кризи (зовнішні обставини: вплив інших людей, подій; або внутрішні: активність, формулювання нових смислів, перебудова мотиваційного комплексу та ін.)(О.М. Дьомін, В.В. Козлов, Б. Ліве худ та ін.). завжди мають індивідуальний характер і пов'язані з особливостями порушення узгодженості внутрішніх та зовнішніх складових гендерної ідентичності особистості.

Слід зауважити, що психологічні дослідження кризи реалізації гендерної ідентичності ускладнюються за рядом причин: домінування клінічного підходу у поглядах на варіативність сексуальності і гендерної ідентичності особистості, в межах якого будь-яка інваріантна, ненормативна поведінка вважається патологією; недостатня розробка самого концепту «криза реалізації гендерної ідентичності особистості» та ін..

Висновок. Узагальнення огляду зарубіжних та вітчизняних підходів з проблеми гендерної ідентичності як складової Я-концепції особистості дозволяє зробити важливий висновок про те, що гендерна ідентичність є багатокомпонентним утворенням, яке містить гендерні уявлення про себе як когнітивний елемент Я-концепції; гендерну самооцінку як афективний елемент Я-концепції; гендерні плани, засоби та структура поведінки як конативний елемент Я-концепції. Різнома-

нітні сполучення та смислове наповнення визначають індивідуальний варіант гендерної ідентичності особистості.

Гендерна ідентичність особистості є динамічною системою, яка прагне до узгодженості внутрішньо особистісних компонентів, та внутрішньо особистісних з зовнішнім гендерним простором. У випадку порушення цієї узгодженості виникає криза гендерної ідентичності. Смислові механізми реалізації гендерної ідентичності розглядаються психологами як найважливіші внутрішні фактори подолання кризи гендерної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батлер Дж. Меланхолийный гендер. Отторгнутая идентификация. Гендерные исследования. - Х.: ХЦГИ, 1998. – Вып.1. — С.101-121.
2. Бендас Т.В. Гендерные исследования лидерства. Вопросы психологии. 2000. № 1. 87-95с.
3. Берн Ш. Гендерная психология: Гендерные различия и социализация: Монография. – СПб.: прайн-ЕВРОЗНАК, 2001. – Гл. 1. – С. 29 - 82.
4. Геодакян В.А. Теория дифференциации полов в проблемах человека: Монография. – М.: Наука. 1989. С. 171 - 188.
5. Жеребкина И.А. «Прочти мое желание...» Постмодернизм. Психоанализ. Феминизм: Монография. — М.: Идея-Пресс, 2000. – 165 с.
6. Здравомыслова Е.А., Темкина А.А. Социальное конструирование гендера // Социологический журнал. — 1998. - № 3. — С. 171 - 182.
7. Клецина И.С. Самореализация личности и гендерные стереотипы: Монография. - СПб.: Питер, 1998. – С. 188 – 202 с.
8. Кон И. С. Половые различия и дифференциация социальных ролей. – в кн.: Соотношение биологического и социального в человеке: Монография. - М.: 1975. – С. 763 - 776.
9. Мещеркина Е. «Зазеркалье» гендерных стереотипов // Вы и Мы. — 1997. - № 1 (13). — С. 19 - 22.
10. Ожигова Л.Н. Гендерная идентичность личности: проблема аутентичности бытия и психологической поддержки личности // Психологическая поддержка личности в различных пространствах ее бы-

тия: Матер. Всерос. науч.-практ. Семинара (10 – 13 ноября 2005 г.). Краснодар: Кубанский гос. ун-т, - 2005. - Ч. 2. - С. 5–12.

11. Ожигова Л.Н. Методологические проблемы изучения кризиса гендерной идентичности личности // Гендер как инструмент познания и преобразования общества: Матер. Междунар. конф. «Гендерные исследования: люди и темы, которые объединяют сообщество» (15 – 19 мая 2005 г.). / Ред.-сост. Е.А. Баллаева, О.А. Клименкова, Л.Г. Лунякова. - М.: Солтекс, 2005. – С. 134–142.

12. Рымарев Н.Ю. Исследование гендерных различий в субъектной позиции школьников // Гендерные аспекты бытия личности: Матер. Всерос. науч.-практ. сем. (23 – 25 октября 2004 г.). Краснодар, 2004. – С. 78–79.

13. Рымарев Н.Ю. Гендерные различия в проявлении субъектности у подростков // Личность и её бытие: субъектный подход. Психология субъекта и гендерные аспекты бытия личности: Матер. III Всерос. науч.-практ. конф. (5 – 7 ноября 2005 г.). / Под ред. З.И. Рябикиной, В.В. Знакова. - Краснодар, 2005. – С. 63–65.

13. Теория и история феминизма: Учебное пособие. – Харьков: ХЦГИ, Ф-Пресс, 1994. – Гл. 1. – 346 с.